

Biblioteka
SVEDOCANSTVA

Urednik
LJUBOMIR KLJAKIĆ

Recenzenti
Akademik CEDOMIR POPOV
Dr DUŠAN ŽIVKOVIĆ

BRANKO PETRANOVIĆ
MOMČILO ZEČEVIĆ

JUGOSLAVIJA 1918-1988.

TEMATSKA ZBIRKA DOKUMENATA

Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje

IZDAVAČKA RADNA ORGANIZACIJA „RAD“
BEOGRAD, 1988.

PREDGOVOR

U historiografiji još uvek nije učinjen pokušaj da se razvitak iuroslovenske države i društva od ujedinjenja 1918. do naših dana obradi na celovit, tematski uobličen način putem autentičnog svedočenja istorijskih dokumenata. Ova vrsta historiografske delatnosti, sazdana na uverljivom dokazu izvorne građe, njenog povezivanja i tumačenja prema krajnjim dostignućima istorijske nauke, rasprostranjena je u velikom broju zemalja sa razvijenom historiografskom kulturom. Osnovni razlog njenom odsustvu u nas leži u tome što tematska obrada i klasifikacija istorijske građe i njeno prezentiranje u obliku dokumentarnog studijskog pregleda najvažnijih tokova društveno-političkog razvitka države i društva u većem vremenskom opsegu, pretpostavlja visok stepen historiografskih rezultata, očuvanost, sredenost i pristupačnost arhivskih fondova, zavidan kvalitet sredstava javne komunikacije (štampe, časopisa, istorijske publicistike i si.), a pored toga i stručnu osposobljenost priređivača, kako u pogledu opšteg vladanja materijom, tako i u primeni strogih selektivnih merila.

Od sume znanja o celokupnom razvoju države i društva (političkom, pravnom, ekonomskom, kulturnom, socijalnom itd.) i kritičkoj sposobnosti izdvajanja opšteg od posebnog, izuzetno važnog od manje značajnog, zavise mogućnosti priređivanja jednog dokumentarno-istorijskog sintetizovanog pregleda, za čije ostvarenje ne bi bilo suviše angažovanje i većeg tima stručnjaka u periodu od nekoliko godina. Međutim, kao i u svakoj naučnoj sintezi, koja teži da na što manjem prostoru, na sažet način obuhvati velike tematske i hronološke celine, tako i u ovakvoj selektivno obrađenoj dokumentarnoj zbirci, prednost ima pojedinačno autorstvo koje omogućava dosledniju primenu jednakih merila prilikom vrednovanja događaja i procesa istorijskog razvoja na temelju postojeće izvorne istorijske dokumentacije. Stručnom selekcijom bitnih dokumenata, odnosno njihovih delova, priređivač iz obilja integralne dokumentacije izdvaja one činjenice koje svojom autentičnom snagom sublimiraju i reprezentuju osnovnu poruku i sadržaj istorijskog razvoja.

U jugoslovenskoj historiografiji do danas je zabeleženo nekoliko zbornika objavljene građe o stvaranju jugoslovenske države, među kojima su posebno značajna dela F. Sišića (1920), B. Krizmana i D. Jančkovića (1964). Jugoslovensku državu 1918—1965, obradio je na dokumentarnoj osnovi F. Čulinović u zbirci „*Dokumenti o Jugoslavija*“, Zagreb 1968. Držeći se hronološkog principa, Čulinović je pokušao obimnim navođenjem dokumenata i popularnim pregledima i tumačenjima da nadoknadi nedostatak izvorne arhivske dokumentacije, nedovoljnu historiografsku obrađenost događaja i zbivanja iz naznačenog vremena. I pored toga što je u doba svoje pojave ovo delo bilo doprinos razumevanju jugoslovenske istorije od 1918. do prve polovine 70-ih godina,

ono je sadržalo i niz slabosti, među kojima, pre svega, šarenilo najrazličitijeg dokumentarnog materijala (od arhivskih izvora, do memoarskih svjedočenja i delova iz literature, publicistike i si.), procenjivanje normativnih izvora, oskudnost adekvatnih historiografskih tumačenja, kao i nedovoljan kritički odnos prema korišćenoj građi. Sa tog stanovišta jasno je zašto je ova zbirka u početku veoma korišćena, danas prevaziđena i praktično van nastavnih programa.

Svi ovi zbornici građe, međutim, bili su od znatne koristi priređivanju zbirke dokumenata koja je pred čitaocima. Navedimo ih i pojedinačno: F. šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, 1920; F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji, Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968; *Zapisnici sednica Ministarskog saveta Srbije 1915—1918*, Beograd, 1976 (priredili: D. Janković i B. Hrabak); D. Šepić, *Pisma i memorandumi Frana Šupila (1914—1917)*, Beograd, 1967; *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (priredili: D. Janković i B. Krizman), 1. I — 20. XII 1918), tom I, II. Beograd, 1964; *Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920* (priredili: B. Krizman — B. Hrabak), Beograd, 1960; *Zapisnici sednica Davidovićeve vlade od avgusta 1919. do februara 1920, Arhivski vjesnik*, XIII, Zagreb, 1970 (priredio B. Hrabak); *Rapalski ugovor 12. novembra 1920, Zbirka dokumenata* (priredio V. Jovanović), Zagreb, 1950; *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i italijanska okupacija na Jadranu 1918, Grada o vanjskoj politici Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 22. XII 1918* (priredio B. Krizman), *Anali Jadranskog instituta JAZU*, I, Zagreb, 1956; *Zapisnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, Starine*, JAZU, knj. 48, Zagreb, 1958 (priredio B. Krizman); *Zapisnici sjednica povjerenika Hrvatske slavonsko-dalmatinske zemljišne vlade u Zagrebu* (priredio B. Krizman), *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, 2, Si. Brod, 1964; A. Mandić, *Fragmenti za historiju ujedinjenja*, Zagreb, 1956; *Oktobar u Jugoslaviji, Izbor dokumenata iz godišnjica Oktobra*, Beograd, 1967; B. Stulli, *Prilozi građi za historiju jugoslavenskog pitanja, Arhivski vjesnik*, II, Zagreb, 1959; *The Vatican and Yugoslavia*, Part one, Beograd, 1953; *Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju. Događaji, dokumenta, komentari*, Ženeva, 1918; R. W. Seton — Watson i *Jugoslaveni, Korespondencija 1906—1941*, I (1906—1918), II (1918—1941), Zagreb—London 1976. Tu su i zbirke dokumenata o jugoslovenskim dobrovoljcima, Srbiji u prvom svetskom ratu i dr., sa kojima će se čitalac sresti pri pregledu ove knjige.

Kao što se vidi preovladuje građa koja se odnosi na stvaranje zajedničke države jugoslovenskih naroda. Mnogo je manje objavljivano građe koja se tiče unutrašnjeg i međunarodnog života novostvorene države. Među normativnim izvorima spomenuli bismo Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1921. i Ustav Kraljevine Jugoslavije od 3. septembra 1931. Beograd, 1932. Značajan izvor su Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zatim Stenografske beleške Ustavotvorne kao i Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do 1929; Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1932—1939. O unutrašnjoj krizi Kraljevine Jugoslavije i međunarodnom viđenju te krize uoči rata brojne izvore sadrži zbornik dokumenata *Aprilski rat 1941*, izd. Vojnoistorijskog instituta (redaktor D. Gvozdrenović), Beograd, 1969.

Pojedinačni dokumenti u vidu priloga ili fragmenata sadržani su u studijama i monografijama historičara, kao npr.: A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919—1920*, Beograd, 1969; Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928/1941*, 1—2, Zagreb, 1974; *Sporazum Cvetković—Maček*, Beograd, 1965; *Svetozar Pribičević u opoziciji 1928—1936*, Zagreb, 1974; B. Krizman, *Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941*, Zagreb, 1975; kao i u drugim historiografskim delima navedenim u naučnom aparatu ove zbirke.

Važan izvor za revolucionarni radnički pokret i KPJ su objavljeni dokumenti pod naslovom: *Istorijski arhiv KPJ*, Beograd, 1950—1951, tom II, *Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937*. U istoj ediciji objavljena je građa o socijalističkom pokretu u jugoslovenskim zemljama pre stvaranja iSRPJ(k) tom III, *Socijalistički pokret u Srbiji 1900—1919*; tom IV, *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919*; tom V, *Socijalistično gibanje u Sloveniji 1869—1920*; tom VI, *Socijalistički pokret u Bosni, Vojvodini i Makedoniji*.

Prošlih godina pojavilo se nekoliko značajnih zbornika građe iz istorije radničkog pokreta i KPJ: *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ* (20—24. juna 1920); *Plenarne sednice CPV KPJ* (februar—decembar 1920), (priredili: U. Vujošević i V. Kovačev), Beograd, 1983; *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, zemaljske konferencije, plenumi CK KPJ — SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ* (19—23. oktobar 1940), tom I, knj. 10, Beograd, 1980 (priredili: P. i Damjanović, M. Bosić, D. Lazarević); *Dokumenti Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije 1918—1921* (priredio T. Milenković), Beograd, 1983; *Izvori za istoriju SKJ, Klasna borba, Marksistički časopis, Organ KPJ* (Sekcije K1) 1926—1929, reprint izdanje, knj. 1 (priredili: U. Vujošević, Ž. Protić; predgovor: S. Cvetković), Beograd, 1984; Isto, 1930—1934, 1937, knj. 2 (priredili: U. Vujošević, Ž. Protić), Beograd, 1984; *Dokumenti Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije 1919—1921* (priredio T. Milenković), Beograd, 1983; *Treći kongres KPJ* (17—22. maj 1926), *Plenarne sednice CK KPJ* (maj—septembar 1926), (priredili: U. Vujošević, B. Gligorijević), Beograd, 1986; *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a* (1919—1924), (priredio: S. Cvetković), Beograd, 1984; Isto <1925—1941), (priredili: S. Cvetković, M. Vasić), Beograd, 1983; *Izvori za istoriju radničkog pokreta i revolucije u Crnoj Gori (1918—1945)*, Serija I knj. 1 (1918—1929), (priredio: J. Bojović), Titograd, 1971. Jedan od važnih izvora za istoriju KPJ 1919—1941. su *Sabrana djela Josipa Broza Tita*, 1—6, Beograd, 1977—1979; *Revolucija pod okriljem Kominterne, Izabrani spisi Milana Gorkića* (priredio B. Jakšić), Beograd, 1987; *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i za nacionalna država*, tom drugi od krajot na prvata svetska vojna do sozdavanjento na nacionalna država, Skopje 1981 (urednik H. Andonov — iPoljanski), G. Vlačjić, *Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919—1927*, Zagreb, 1984 (str. 229—492); *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921—1938*, I—II, Zagreb, 1986 (priredio Živko Avramovski).

Kao što je već rečeno za Kraljevinu Jugoslaviju, tako i za period revolucije 1941—1945. i socijalističke Jugoslavije priređivači su, takođe, preuzimali pojedine dokumente iz postojećih zbirki i zbornika građe (specijalno iz zbornika Vojnoistorijskog instituta, koji je u nas najviše doprineo sabiranju i objavljivanju građe o narodnooslobodilačkom ratu

naroda Jugoslavije i revoluciji; *Sabраних djela Josipa Broza Tita* (tomova 7—15; 17—20; 23, 25); tematske zbirke S. Nešovića — B. Petranovića *AVNOJ i revolucija*, Beograd, 1983, dokumenata objavljenih u zbornicima i zbirkama o antifašističkim većima narodnog oslobođenja Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Crne Gore, Vojvodine i Kosmeta; *Zbirke dokumenata Tito — Churchill strogo tajno* (priredio D. Biber), Zagreb, 1981; zbirka B. Petranovića — Č. Štrpca, *Istorija socijalističke Jugoslavije*, knj. 2—3, Beograd, 1977; V. Dedijera, 1948, Dokumenti 1—3, Beograd, 1979. i drugih, čije su bibliografske oznake sadržane prilikom navođenja izvora. Vredna je posebnog pomena i sledeća građa: *The National Liberation War and Revolution in Yugoslavia (1941—1945), Selected Documents*, Beograd, 1982; Vojnoistorijski institut, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XV, knj. 1, *O učešću Hortijevske Mađarske u napadu i okupaciji Jugoslavije 1941—1945*, Beograd — Budimpešta 1986 (redaktori: G. Agneš, A. Miletić); S. Nešović, *Svet o nama 1941—1945*, I—III, Beograd, 1983; *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943* (priredio Lj. Boban), Zagreb, 1985; *Koncentracioni logor Jasenovac*, I—II, Beograd, 1986 (priredio A. Miletić); S. Nešović, B. Petranović, *Jugoslavija i Ujedinjeni narodi 1941—1945*, Beograd, 1985; S. N. Kosanović, *Jugoslavija — bila je osuđena na smrt*. Smisao Moskovskog sporazuma (pripremio za štampu B. Krizman), Zagreb, 1984; *Izvori za istoriju SKJ, Kongresi, konferencije i sednice centralnih organa SKOJ-a (1941—1948)* (priredio P. Kačavenda), Beograd., 1984; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, knj. 1 (6. april — 15. septembar 1941), (priredio R. Vujošević), Beograd, 1985; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, knj. 2 (16. septembar — 31. decembar 1941) (priredio M. Stefanović), Beograd, 1985; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, knj. 3 (1. januar — kraj februara 1942), (priredio Z. Antonić), Beograd, 1986; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, isto, knj. 17 (7. april — 1. jun 1944) (priredio M. Dželebdžić), Beograd, 1986; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, isto, knj. 18 (2. juri — 3. avgust 1944) (priredio M. Dželebdžić), (Beograd, 1986; Isto, knj. 19 (4. avgust — 24. septembar 1944), (priredio M. Dželebdžić), Beograd, 1986; *Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ NOR i revolucija (1941—1945)*, knj. 16 (10. februar — 6. april 1944) (priredio M. Dželebdžić), Beograd, 1986; Vojnoistorijski institut, *Aprilski rat 1941, Zbornik dokumenata* (priredio A. Miletić), Beograd, 1987. Kako za period 1941—1945, tako i za vreme međuratne Jugoslavije, korisna je i knjiga J. Prunka, *Slovenski narodni programi*, Ljubljana, 1987. Kao služile su i službene publikacije jugoslovenske vlade o pritisku t\tdt ^jahstičkih zemalja na Jugoslaviju, stavu Vatikana prema T\tdt antijug\tdt slovenskoj aktivnosti albanske vlade (tzv. „bele knjige“). Delom je korišćena i neobjavljena dokumentacija.

• u- fazvitak socijalističke Jugoslavije od 1945. godine, odgovarajuću zbirku dokumenata treba tek sastavljati na osnovu vrlo obimnog, razuđenog i često nepristupačnog dokumentacionog materijala. Pripremanje zbirke za ovaj period podrazumevalo je i istraživački rad na otkrivanju i korišćenju nove i nepoznate dokumentacije. Priredivači su upućeni na takav rad i zbog same svrsishodnosti ovakve zibrke čiju

osnovnu vrednost vide u tematskom pristupu i korišćenju celovitosti dokumentacionog materijala o razvoju Jugoslavije od 1918. do naših dana u kontekstu najnovijih historiografskih rezultata. Za period socijalističke Jugoslavije koristili smo i sledeće publikacije: *Samoupravljanje u Jugoslaviji 1950—1976*, dokumenti razvoja (priredili: B. Bošlčević, D. Dašić), Beograd, 1977; *Izvori za istoriju SKJ, Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948—1952)* (priredili: B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić), Beograd, 1985; *Izvori za istoriju SKJ, Četvrti kongres SKOJ-a i zajednički kongres SKOJ-a i NOJ <1948>* (priredio M. Vasić), Beograd, 1985; *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1945*, Beograd, 1985; *Zapisnici i izveštaji Univerzitetskog komiteta KPS 1945—1948* (priredili: M. Mitrović i D. Stanković), Beograd, 1985; *Slučaj Žanko* (priredili: M. Blečić, I. Dolenc), Beograd, 1986; *Jugoslavija 1945—1985, Statistički prikaz*, Beograd, 1986; *13. kongres SKJ, Dokumenti, Referat, rezolucije, Statut SKJ, završna reč, sastav organa SKJ (25—28. jun 1986)*, Beograd, 1986; *Dokumenti Saveza komunista Srbije, Šesta sednica CK SK Srbije, Zadaci Saveza komunista Srbije u sprovođenju zaključaka CK SKJ o Kosovu*, Beograd, 1987. i druge slične knjige koje sadrže građu i podatke partijskih i državnih organa i odluka. Naravno da smo i za ovaj period, više negoli za prethodne, morali koristiti štampu, kao i periodiku, u kojima je ponekad jedino moguće naći potreban dokumentarni materijal o zbivanjima iz nama najbližeg vremena. Reč je najčešće o listovima „Borba“, „Komunist“, „Politika“ i si., koji su prenosili govore, intervjuje, saopštenja i dr., javnih državnih i partijskih funkcionera, najčešće posredstvom agencije Tanjug. Dužni smo takođe istaći, da smo između dva izdanja ove naše zbirke objavili i dvotomnu tematsku zbirku građe: *Jugoslovenski federalizam, ideje i stvarnost* (Beograd, 1987). U njoj smo opširno obradili problem unutrašnjeg uređenja Jugoslavije od 1918. do 1986, te čitaoce upućujemo na šira saznanja o tome problemu i njegovim složenim implikacijama na građu koju ta zbirka sadrži.

Publikacija koja je pred čitaocem ima više karakter zbirke nego zbornika dokumenata, jer se sastoji iz velikog i različitog broja istorijskih izvora koji se ne nalaze na jednom mestu, u okviru jedne institucije ili arhivskog fonda. Osnovu i njen sadržaj čine ključni dokumenti, koji su dosadašnjim istorijskim razvitkom i njegovim tumačenjem dokazani kao nezaobilazni u proceni istorijskih tokova Jugoslavije. Takvim svojim opredeljenjem priređivači su težili da jezikom probrane dokumentacije prezentiraju zanimljiv i uverljiv pregled složenog razvoja jugoslovenske države i društva. Stoga su davali prvenstveno najraznovrsnijim dokumentima, od državnopravne i političke provenijencije (Je (npr., Niska deklaracija 1914, Krfska deklaracija 1917, Ženevska deklaracija 1918, Prvodecembarski akt itd., zatim programski dokumenti građanskih i radničkih stranaka, kongresi KPJ, razne rezolucije opozicionih snaga, delovi ustavnih i zakonskih propisa i si.), pa sve do izvora... svedoče o spoljnopolitičkom razvitku, ekonomskoj, vojnoj KPr¹ } (međunarodnim ugovorima i opredeljivanju Jugoslavije i ničk' } sno 'SKJ u međunarodnim odnosima i međunarodnom rad-

• On? Pokretu; vojnim operacijama u prošlom ratu, agrarnoj reformi (Pripravnom razvitku, itd.). Zahvaćena je, pre svega, ona dokument svojim sadržajem iskazuje kvantitativne i kvalitativne pokazivač'ne za sagledavanje dužnih istorijskih procesa. Norma-na građa svedena je na nužnu meru i uglavnom razrešena stručnim

istorijsko-pravnim analizama i komentarima. Upravo ovim putem, kroz sažete preglede i komentare, date na historiografsko-enciklopedijski način, težilo se jasnom tumačenju i povezivanju sadržaja dokumenata u okvirima pojedinih tematskih celina. Na taj način komentari priređivača treba da čine ono „vezivno tkivo“ bez kojeg osnovni procesi i zbivanja u svojim istorijskim tokovima ne bi mogli biti razumljivi. Potreba za ovakvim komentarima i pregledima nalagala je priređivačima uvid u ukupnu historiografiju, kao i druge njoj srodne naučne discipline koje se bave razvitkom jugoslovenske države i društva.

Tematsko-hronološki gledano, zbirka je organizovana iz četiri osnovna dela:

Uvodni deo: Prvi svetski rat i početak rešavanja jugoslovenskog pitanja 1914—1918.

Deo I: Kraljevina SHS 1918—1929; Kraljevina Jugoslavija 1929—1941.

Deo II: Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941—1945.

Deo III: Socijalistička Jugoslavija 1945—1988.

U okviru glavnih celina dokumenti su izloženi prema tematskom rnerilu i u skladu s naučno usvojenom periodizacijom. Izbor naslova pojedinih tema je određen osnovnim tokovima i najvažnijim pitanjima istorijskog razvoja.

Uvodni deo posebno je u zbirki izdvojen kao period I svetskog rata, gde su izloženi događaji vezani za razvoj jugoslovenskog pitanja i stvaranja jugoslovenske države. Ovo uvodno poglavlje sadrži dokumentaciju koja tumači savremene poglede jugoslovenske historiografije o značaju unutrašnjih i spoljnopolitičkih faktora za jugoslovensko ujedinjenje.

Deo I. Osnovni sadržaj ovog dela zbirke čini istorijski razvoj Kraljevine Jugoslavije od ujedinjenja 1. decembra 1918. zaključno sa kapitulacionim aktom 17. aprila 1941. U unutrašnjoj tematskoj organizaciji ovog poglavlja vodilo se računa o već u historiografiji naznačenim periodima: privremenom ustavnom uređenju do 1921, parlamentarizmu, šestojanuarskoj diktaturi 1929—1935. i namesničkom režimu do 1941. Markantna granica podele je na šestojanuarskoj diktaturi. Izbor dokumenata otkriva uzroke krize građanskog društva iz najrazličitijih uglova: političkih, nacionalnih, socijalno-ekonomskih. Iako je Kraljevina Jugoslavija bila centralistički ustrojena država do 1939., iz dokumenata 1 napomena se vidi i faktički odnos „federalnih“ centara, tj. odnos među istorijsko-kulturnim pokrajinama, aktivnost crkava, odnosno verskih zajednica, politike i interesa nacionalno i verski obojenih stranaka. U skladu sa tumačenjima novije historiografije, centralistička tendencija bila bi na taj način obuhvaćena u korelaciji sa njenom separatističkom antitezom koju podstiču i mnogi spoljni faktori.

Pažnja priređivača usmerena je i na šire tokove društvene isU>rije. Građanska i komunistička komponenta date su srazmerno stvarnom značaju u životu Kraljevine Jugoslavije. Posebna pažnja obraćena je na narodnofrontovsku i antifašističku fazu razvoja i ulogu KPJ, kao najjačeg antifašističkog subjekta uoči II svetskog rata. I pored opasnosti od „modernizovanja“ istorijskih procesa iz ranijih perioda, priređivači su težili da na objektivnan način prikažu položaj svih jugoslovenskih naroda i nacionalnih manjina (savremenih narodnosti)/uz optimalnu eliminaciju jednostranih, crno-belih kontrasta, kojima su bili opterećeni mnogi slični dokumentarno-istoriografski radovi u nas. Pri-

menom opšteistorijskog metoda u posmatranju društveno-političkog razvitka Jugoslavije 1918—1988, priređivači su nastojali da izdvoje glavne tokove zbivanja i unesu određeni red u kontroverznost različitih političkih i naučnih tumačenja, čak i nekih krupnih pitanja, kao što su državnopravni kontinuitet ili diskontinuitet „stare” i „nove” Jugoslavije i si.

Deo II. Odnosi se na period II svetskog rata, tj. NOR i revoluciju u Jugoslaviji 1941—1945. Taj period je zahtevao poseban tretman u ovoj zbirci, na prvom mestu zbog činjenice što je najviše istoriografski i dokumentarno obrađen. Težilo se izbegavanju suvišnih ponavljanja iz bogate dokumentacije o vojnim operacijama u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, i pažnja je više usmerena na ona zbivanja koja, pre svega, svedoče o značaju i sadržaju revolucije, njenom karakteru, ulozi kontrarevolucije, rađanju nove vlasti i nastanku federalne socijalističke države. Pitanja državnog kontinuiteta u međunarodnim odnosima i diskontinuiteta na unutrašnjem planu, zatim uloga nacionalnih i socijalnih faktora, međunarodnih spletova uticaja, društveno-ekonomskih promena vezanih za revolucionarnu smenu vlasti bila su u prvom planu, kako pri predstavljanju dokumentacije, tako i istoriografskih pregleda i analiza koji su ovu sledili.

Deo III. Po svom hronološkom rasponu i tematskom bogatstvu, razvitak Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije čini najobuhvatniju celinu. Ovaj period sadržajno je omeđen vremenom od ustavno-političke konsolidacije države (1945—1946), do Informbiroa, i od uvođenja samoupravljanja do konstituisanja razvijene federacije i njenog funkcionisanja do naših dana. Sve protivurečnosti jugoslovenskog socijalističkog društva i dijalektika njegovog razvoja u sukobu između demokratskog socijalizma i njegovih centralističko-birokratskih deformacija, zatim težnja za uspostavljanjem ravnopravnosti i socijalističkog jugoslovenskog patriotizma, nezavisni nesvrstan položaj u međunarodnim odnosima, otpor hegemoniji velikih sila, državnopravni, ekonomski, kulturni i politički unutrašnji tokovi društvenog razvoja i si., dati su uz argumente probrane objavljene, inače, veoma bogate građe. Ovaj period skoro je dva puta duži od onog u kome je postojala Kraljevina Jugoslavija, a samo samoupravljanje deluje već više od 35 godina. Obimnost postojeće građe za izučavanje razvoja socijalističke Jugoslavije, kao i teškoće uvida u originalna arhivska dokumenta za poslednjih 30 godina, ozbiljna su prepreka nastojanju da se u čitavoj zbirci ponudi dokumentacija odgovarajućeg, tj. jednakog kvaliteta. Stoga se za ovaj period morala koristiti šira dokumentaciona osnova (npr. ugovori, rezolucije, statuti, zakonski tekstovi, obimniji novinski materijali, govori i si.), s posebnom obazrivošću da ona svojim obiljem ne prekorači predviđeni obim ovog dela zbirke.

Kako je reč o tematskoj zbirci, a ne diplomatskom zborniku građe, dokumenti su donošeni u skraćenoj varijanti, izostavljanjem sporednih sadržaja, tj. suprotno klasičnom izdavanju dokumenata. Kao merilo za izdvajanje dokumenata priređivači su uzimali važnost sadržaja sa stanovišta opšteg razvitka Jugoslavije, kao i modernih istoriografskih znanja o određenim događajima i pojavama. Njihov napor bio je usredsređen na to da iz obilja građe prezentiraju najvažnije dokumente, da iz više srodnih izaberu najilustrativnije i da na osnovu postojećih¹ istorijskih saznanja ustanove međuzavisnost događaja.

Poznato je da su tematski prilaz i selekcija sadržaja dokumenata skopčani sa rizicima da se jedni dokumenti potcene, kod drugih preveliča njihov značaj i si., te da se prilikom izbora sadržaja izostave neki delovi građe koji mogu dovesti u pitanje verodostojnost celovitog izvornika. Preti, takođe, opasnost da se priređivačima pripiše tendencioznost ili jednostranost pri izboru i prezentaciji građe. Priređivači su tokom rada svega toga bili svesni. Sa toga stanovišta oni mirno predaju zbirku širokom čitalačkom krugu, kao i stručnjacima, uvereni da su radili u skladu sa merilima struke, prema svojim mogućnostima i znaanjima, objektivno, sine ira et studio.

Isto tako, priređivači ističu da su u njihovoj zbirci najvećim delom našli mesto dokumenti objavljeni u najraznovrsnijim zbirkama i zbornicima, studijama, novinama, ali delom i dokumenti do kojih su došli vlastitim istraživanjem istorije Jugoslavije. Preovlađuju, svakako, objavljeni dokumenti.

Pored naznačenih opštetručnih i moralnih opredeljenja, priređivači su se u obradi ove zbirke rukovodili sledećim stručno-metodološkim i metodskim načelima:

1. Razvoj Jugoslavije izložen je u užim tematskim celinama u kojima su kritički razvrstani dokumenti koji govore o političkim, socijalnim, privrednim, državnopravnim, međunarodnim i vojnim procesima i događajima. Tematski krugovi oblikovani su zavisno od problem-sadržajne raznolikosti istorijskih pojava.

2. Rukovodeće načelo u sakupljanju dokumenata, njihovom odbiru i obradi svodilo se na poštovanje one draštveno-političke, međunarodne i vojne stvarnosti kakva je postojala u doba kada su dokumenti nastali.

3. U okviru svake tematske grupe dokumenata poštovana je hronologija, osim u izuzetnim slučajevima, gde su priređivači od nje morali odstupiti u cilju postizanja čvršćeg tematskog grupisanja.

4. Naslovi dokumenata su zadržani u izvornom obliku ili preformulisani u nastojanju da se pronađu oni sadržajno precizniji.

5. Uz svaki dokument označen je njegov izvor ili, u slučaju arhivskih dokumenata, ustanova u kojoj je pohranjen.

6. Dokumenti su objavljeni uglavnom na izvornom jeziku. Ukoliko nije reč o već publikovanim i prevedenim dokumentima, oni nisu prevedeni.

7. Objavljeni su samo arhivski dokumenti i novinski izvori. Što se tiče memoara, dnevnika, zapisa, sećanja, priređivači su ih koristili u naučnom aparatu zbirke radi objašnjenja ili navođenja nepoznatih podataka, a izuzetno u osnovnom tekstu.

8. Izostavljeni delovi dokumenata (opširnost, parafraziranje teksta, sporedni sadržaji, svećane proklamacije, protokolarna mesta, ponavljanja itd.) označeni su tačkicama, koje upozoravaju da je tekst ispušten, odnosno da nije objavljen u integralnom obliku.

9. Zbirka je snabdevena tematskim sadržajem po delovima.

Osobenost ove zbirke čini i naučni aparat o kome treba reći sledeće: prvo, on je dosta opširan, pisan na osnovu najnovije literature, s pretenzijom da buhvati poglede na događaje sa stanovišta ukupnih savremenih saznanja o njima; drugo, takve napomene su istoriografski dvojake: na jednoj strani nastoje da objasne događaje iz dokumenta,

¹ms^o.1> da povežu opšte istorijske tokove. Na takav tip naučnih objašnjenja priređivači su se opredelili da bi čitaoci mogli da koriste

zbirku i kao izvornu studiju o razvoju Jugoslavije od 1918. do 1988. Takvo opredeljenje priređivača uticalo je da u napomenama ima i opštijih mesta, što je rezultat težnje da se uspostave što šire veze glavnih tokova istorije sa jugoslovenskim razvitkom u celini.

S obzirom na opširne napomene i karakter naučnog aparata, priređivači su smatrali da bi bio suvišan bilo kakav opšti studijski uvod.

Priređivači su se opredelili za prilično veliki uvodni pristup o nastanku jugoslovenske države, kako po broju dokumenata tako i po iscrpnim objašnjenjima događaja i pojava. Smatrali su da bi zapostavljanje perioda 1914—1918. bilo necelishodno i nepravedno, samim tim što je u njemu jugoslovenska ideja tragala za svojom konkretnom institucionalizacijom — u okvirima političke, državnopravne i međunarodne borbe unutrašnjih snaga za stvaranje zajedničke jugoslovenske države. Taj period zaslužuje dužnu pažnju jer su se već u njemu javila brojna pitanja koja su se i u novijim istorijskim situacijama obnavljala, dovodeći do sukoba između različitih klasnih, nacionalnih i političkih snaga, koje su nosile vlastite ideje i poglede i zalagale se za svoje programe društvenog i unutrašnjeg uređenja države.

Predajući i ovo drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje ove zbirke javnosti, priređivači ističu da im nije nepoznato da je deo ključnih pojava istoriografski neispitan (samo primera radi: Radikalna stranka, Savez zemljoradnika, odnosi između KPJ i Kominterne, rad jugoslovenske komunističke emigracije u SSSR-u i u drugim zemljama Evrope i vanevropskim zemljama, istorijat verskih zajednica, kulturni razvoj i kulturna politika, međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije, itd.); isto tako da je veliki deo dokumenata još nepristupačan javnosti, iako je naučno i te kako relevantan za objašnjenje i istorijsku ocenu niza pojava (podsetimo samo na sukobe i krize u Jugoslaviji od početka 60-ih godina), te da strana dokumentacija nije još dostupna (specijalno sovjetska, ali i deo britanske, italijanske, francuske, američke, albanske, bugarske, itd.).

Uz drugo izdanje ove zbirke dokumenata o Jugoslaviji priređivači smatraju svojom profesionalnom obavezom da javnost upoznaju i sa činjenicama o sudbini prvog izdanja. Naime, naša zbirka je, po izlasku prošla „vatreno krštenje" na brojnim stručnim skupovima, u štampi i stručnoj periodici. Bilo je više nego laskavih ocena od strane stručnjaka, koje su išle dotle da je reč o „antologijskom delu", naučnoj aparaturi kao „zbiru mikrosinteza", „orijaškom podvigu", izrazu „kompetencije" i „stvaralačkoj snazi autora" i tome slično, ali je, takođe, bilo i oštrih kritika o načinu skraćivanja pojedinih dokumenata izostavljanju društveno-ekonomske i kulturne problematike,

neprihvatljivosti nekih sudova (o ubistvu kralja Aleksandra, nacionalnom pitaju u shvatanjima i praksi KPJ, nedostatku simetrije prilikom prikazivanja šena^o cida, itd.). Značajnije primedbe koje su se čule na skupovima stručnjaka u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu, kao i u **publikacijama** koje izlaze gotovo u svim našim republikama i pokrajinama, saželi bismo na tri načelne grupe problema: o karakteru ovakvih zbirki, načinu Prikazivanja tzv. komunističke i građanske komponente u istraživanjima savremene istorije, te navodnoj relativizaciji procesa Kraljevine Jugoslavije i izvesnog unitarističkog prizvuka.

JDa li je tematska zbirka nekakav novi „metodološki eksperiment", kao što se prigovaralo na nekim skupovima, ili je to stari postupak Priređivanja građe na drukčijim principima od diplomatskog zbornika.

Nesumnjivo je da je to raširena pojava, u naučno-stručnoj nomenklaturi izdavanja građe. Da li je ona lege artis urađena, drugo je pitanje. Rizik je uveliko prisutan, i to u više pravaca-

se ogleda u skraćivanju;

katno:

analizom dokumenata i naučnog komentara, čineći u tom smislu ono što smo uslovno nazvali „izvornom studijom“;

— U tematskoj zbirci dominira koncepcija priređivača, saglasno saznanjima istorijske nauke i stepenu apsorbovanja njenih rezultata od strane priređivača;

— Nije reč o informativnim napomenama i objašnjenjima (ličnosti i događaja), već o beleškama koje u sebi sadrže historiografske rezultate do kojih su priređivači došli samostalno ili putem saznanja iz literature;

— Za događaje ili delove perioda, čije je istraživanje nemoguće arhivskim radom i uvidom u dokumentaciju, objavljuju se dokumenti koji su kao takvi — sa stanovišta autentičnosti i verodostojnosti — provereni, odnosno nisu sporni. Samim tim, što su duže ili kraće vreme korišćeni u literaturi, oni su i preneti iz odgovarajućih zbornika i studija bez sravnjivanja sa originalima;

— Tematske zbirke delom donose nove istraživačke rezultate, veće ili manje, što se ogleda u objavljivanju novih dokumenata, ispravljanju nekih ranijih stereotipa, razumevanju epohe ili užim interpretacijama pojedinih događaja i procesa;

— Njima može da se skrene pažnja i na moguće novije metodološke prilaze (na primer, o AVNOJ-u — ne kao zatvorenoj i usamljenoj ustanovi, već kao čvorišnoj, centralnoj ustanovi revolucije);

— Zbirke građe ovoga tipa mogu, svojom uslovnom celovitošću, da daju opšti razvojni uvid u šire periode, pa čak i u epohu, sa svim ograničenostima, vezanim za stepen objavljene građe, nepristupačnosti nekim arhivskim hranilištima, sadašnjem stanju razvoja savremene istorije;

— Tematske zbirke, pa i ova naša, najčešće su kritikovane zbog načina skraćivanja dokumenata, ispuštanja nekih dokumenata, načina interpretacije priređivača, koje čak pojedini kritičari zamenjuju sa autorima, pa knjigu o kojoj je reč nazivaju i „sintezom“, „preliminarnom sintezom“. Na pokušaj sinteze možda asocira klasifikacioni sistem donošenja građe, ali on rezultira iz prirode publikacije kao tematske zbirke, a na drugoj strani zbog obimnog naučnog aparata. Međutim, naše pretenzije nisu bile da dajemo sintezu.

Celovitošću pogleda (ne i sinteze, kao daleko kompleksnijeg pojma istorijske metodologije), ove zbirke mogu imati i određeni vaspitni, društveni i humanistički značaj, dakle, sadržavati u sebi onu dimenziju istorije koja nije — kao što podseća prof. B. Đurđev — za potcenjivanje. Uspelije priređene zbirke, zbog povezanosti dokumenata, njihovog hronološkog toka u okviru tematskog sklopa, mogu da se koriste i kao priručna literatura.

Kada se istoričar izveze na okean jugoslovenske historiografije, nogotovu najezhen u naše vreme svakako da mu se može dogoditi da

učini i više omaški — sa stanovišta izbora dokumenata, pomenutog skraćivanja, nepreciznosti u oznakama signatura i drugim stručno-zanatskim slabostima (način navođenja zaglavljva dokumenata, upućivanja na izvor, nekorektnog navođenja imena nekih ličnosti, nedostatka veza između spletova dokumenata, grešaka u datiranju, tehničkih grešaka, itd.), pa i u interpretativnim naglascima, ali nema osnova da se takvi propusti podvedu pod tendencioznost priređivača ili nekakvu njihovu „političku“ nameru. Postoje, uostalom, mogućnosti da se nekorektnosti provere postojećim instrumentarijem istorijske nauke i savremenih historiografskih znanja. Jednostrano ih je unapred odbacivati inkriminisanjem nekog „sugestibibliog“ metoda, bez obzira na adekvatnost ili neadekvatnost upotrebljenog termina. Kao da su priređivači neki hipnotizeri koji žele da iskrive istinu i preinače istorijsku sliku. Kao da su oni nekakvi volšebni Zuhari u historiografiji, s tom razlikom što su njihove žrtve — ne šahovski šampioni, već nedužni čitaoci.

Uloga istoričara posle četvrt veka rada mora biti raznovrsnija, obuhvatajući istraživanja i studije, razmišljanja o metodološkoj strani svog i opšteg rada, izdavanje diplomatskih zbornika, ali i ovakvih i sličnih tematskih zbirki, sve dok one počivaju na racionalnim osnovama stručnog znanja.

Odgovornost istoričara, toga su bili svesni i priređivači, pogotovu dobija na težini u naše vreme dezintegracije, ekonomske krize, međunacionalnih nerazumevanja, kosovske neizvesnosti, moralnih sunovrata, a na drugoj strani činjenice da se naša savremena istorija razvija već nekoliko decenija i od nje se očekuje da dà odgovor o pojavama koje su prethodile savremenim događajima. Na to je obavezuje stručni angažman, zakon profesije, etički imperativ traganja za istinom. Ima istoričara koji na istoriju gledaju kao na neku starostavnu disciplinu koja slaže svoja saznanja, ispisuje hroniku za neka daleka vremena, nastojeći da prenese naše grčeve sutrašnjici, što jeste samo deo njene uloge, ali istoričari su i deca svoga doba, i van njega ne mogu. Naš pledoaje za poštovanje dihotomije istorije kao konstitutivnog obeležja njenog bića nije u znaku vulgarne politizacije, reakcija na dnevne uzbune i čarke ili nacionalna svrstavanja, već u objektivnom utvrdi vanju činjenica u skladu sa onovremenom istorijskom situacijom, onom dok su događaji tekli; ondašnjim odnosima snaga i okolnostima, a na drugoj strani, objektivno posmatranje događaja iz svoga vremena, pa ma koliko se zaklinjali da smo „neutralni“, „nepristrasni“, dovoljni sami sebi i svojem promišljanju procesa. Tim pre što se mnoge manifestacije jugoslovenske krize danas ne mogu posmatrati na jednoj uskoj deonici zbivanja, jednom odsečku jučerašnje stvarnosti, već samo u ukupnosti trajanja od časa kada su se narodi i narodnosti Jugoslavije našli pod zajedničkim krovom, pa i ranije. Zar možemo opuštati iz vida mudrost istorije koja nas upućuje da je reč o „dugim procesima“, da oni tek posle proteka vremena daju posledice, da postoje civilizacijske i druge ograde i da istorijski pomaci teku u znaku ^torijskih i društveno-ekonomskih i kulturnih ograničenja. Otuda svaka naučno utemeljena projekcija našeg razvitka od strane istoričara Jeste prilog i boljem razumevanju vremena u kojem živimo. Pri tome, J^jmanje bi se trebalo plašiti pluralizma gledišta, ukoliko su ona potopljena autentičnom stručnom elaboracijom. Istoričar ne može sebe Proglasiti „botaničarem“ ili preuzimati ulogu benediktinca iz samostanskih skriptorija srednjeg veka, isto tako kao što mora sačuvati svoju

individualnost u odnosu na pragmatične zamke dnevne politike ili nekih agitpropovskih tendencija Istoričar piše i za svoje doba i za budućnost, iako nije ni antikvarni pisac, kao što nije ni rob savremenih političkih kretanja i borbi. Duguje svoje kazivanje u znaku poštovanja zakona struke kojoj se posvetio, tim više što živi u vreme kada je istorija postala strast, dobila i zastrašujuće razmere bavljenjem njome od svih i svakoga (novinara, publicista, feljtonista, zakasnelih ili blagovremenih memoarista), kada se sa njom počinje i završava dan, kada se ona — hteli to ili ne — upija u svest svih nas. U vremenu vladavine paralelnih istorija, „kovanja po utrobi prošlosti“, kvarenja istorijske svesti, stručni istoričari moraju dati svoj prilog viđenjima nedavne i starije prošlosti, kao korektiv vladajuće istorijske svesti. Ako nisu do jučer probijali jednu kanoniziranu predstavu „istorije pobednika“, danas moraju doprineti boljem razumevanju više nego protivurečnog doba. Moraju se zalagati i za recepciju novih saznanja na jedan kultivisaniji i slobodniji način. Izlažući se ličnom riziku interpretacije u skladu sa objektivnim zakonima struke, od istoričara se očekuje da ostanu van savremenih podela i integrisanja u birokratske klike političkih centara otuđene etatičke moći, pa ma koliko podele u društvu morale uticati i na njih kao na subjekte te iste stvarnosti.

Neki su učesnici rasprava o našoj zbirci isticali da smo mi u konceptualnom prilazu hteli da „pomognemo Jugoslaviji“. Čak su se citirale reči J. B. Tita izgovorene u Karadorđevu 1. decembra 1971: „Ako se radi o jedinstvu naše zemlje, o Jugoslaviji kao nedeljivoj celini — onda sam ja za takav unitarizam, za takvu jedinstvenu Jugoslaviju. A onda to nije unitarizam, jednostavno — naše jedinstvo“, kao najjasnija ilustracija o apriornosti teze i neprikosnovosti političkog uverenja. Ništa nam nije bilo strano kao ovo pojednostavljivanje koje gubi iz vida nekoliko bitnih determinacija kojih mora biti svestan svaki istoričar Jugoslavije: progresivnosti čina stvaranja Jugoslavije 1918; istorijske negacije načina unutrašnjeg uređenja Jugoslavije do koje je došlo već u granicama Kraljevine, jer je sama istorija kriticovala integralističko jugoslovenstvo; jugoslovenski koncept revolucionarnog subjekta 1941. kao jednu od njegovih glavnih strateških okosnica; čvrstu i jedinstvenu federaciju koja je podrazumevala nacionalni pluralizam. U središtu interesovanja je jugoslovenska državna zajednica, primećuju nam kritičari, kojoj se priključuju problemi revolucije, dok „narodni i istorijsko-teritorijalni subjekti zajednice nastupaju u trećem redu, iako se ne negiraju“. Ovu shematsku procenu naše zbirke, kako po izdvajanju konceptualnih karakterizacija, tako i po njihovom rangovanju, smatrali smo i smatramo neodrživom. Nije se teško uveriti da su „narodni i istorijsko-teritorijalni subjekti“ prikazivani kroz specifičnosti, konkretne razlike, različito iskustvo, stepene razvijenosti, odnosno nerazvijenosti; kroz verske subjekte i građanske stranke koje imaju nacionalno-regionalna obeležja, programe koji izražavaju shvatanja većih narodnosnih grupa, njihove političke i socijalno-ekonomske preokupacije, zahteve, ustavne promene, odnos prema Jugoslaviji (centralistički ili separatistički), sa većim stepenom decentralizacije ili još rigidnijom centralizacijom.

Naše je shvatanje da se građanska i komunistička komponenta daju saglasno njihovom značaju u stvarnom toku istorije. Strana nam je teza o „istoriografiji pobednika“, koja polazi od toga da ničega nije bilo pre nas, ali istovremeno insistirali smo na tome da se vidi evolucija

pogleda o bitnim pitanjima društva u verziji progresivnih snaga, kao i stasanje revolucionarno-demokratskog pokreta u krilu građanske Jugoslavije. Nećemo valjda Kraljevinu Jugoslaviju, samo zato što je bila buržoaska, ispuštati ili umanjivati prilikom izučavanja, posmatrajući događaje i procese isključivo vezane za revolucionarni subjekt. KPJ je nastala u okvirima građanskog društva i svoju aktivnost zasnivala na njegovoj kritici. U „revolucionarnoj laboratoriji“ KPJ se mora videti u realnim društvenim spletovima. Merilo revolucionarnog delovanja KPJ, kao bitno, primenjenim rešenjem ne samo što nije zapostavljeno nego je i reljefno istaknuto. Reč je o opštoj strategiji revolucionarnog subjekta, a ne o dnevnim valorizacijama i efemernim ocenama koje se prepliću sa magistralnim tokovima. Do koje nas je mere ideja revolucije opredeljivala pokazuju poglavlja posvećena KPJ (nacionalnoj politici, izgrađivanju Partije socijalne revolucije, odnosu prema međunarodnim pojavama, fašizmu naročito). KPJ se mora proveravati u kontekstu ukupne društveno-političke i međunarodne situacije građanskog društva i njegove države, a ne van toga okvira.

Zašto bismo apsolutizirali nacionalni pristup u prezentaciji i komentaru građe, kada znamo — ili bi bar trebalo da uvažavamo saznanje — da postoji i opštejugoslovensko stanovište o prošlosti koje u sebi uključuje i uža stanovišta. Za nas Jugoslavija nije dogovorna konstrukcija, već rezultat istorijskog razvoja. Jugoslavija i njena prošlost se mogu sasvim legitimno gledati i kao paralelno egzistiranje opštejugoslovenskog smisla sa nacionalnim (regionalnim, lokalnim), kao sin-teza, čiji poremećaj — kao što pokazuje istorijsko iskustvo «— vodi neprihvatljivom državnom i nacionalnom unitarizmu, centralističkoj konstrukciji države koju otpori razvijenih nacionalnih individualiteta odbacuju od prvog dana. Mogu i suprotno: potpunim zanemarivanjem ove opštejugoslovenske dimenzije, što u praksi ima za posledicu dezintegraciju svesti, nacionalno-verske i političko-ekonomske konfrontacije, opštu ideološku zbrku na nagriženim osnovama društvene svojine. Nesklad između ovih dveju komponenata sinteze pokazuje da u sferi dijalektike politike nešto nije u redu, da su nadvladali parcijalni (nacionalni, regionalni, lokalni) interesi i da Jugoslavija postoji samo kao neki državni simbol.

Opštejugoslovenski pristup nam omogućuje da istoriju Jugoslavije posmatramo u celini, iako je reč o različitim epohama: građansko-rojalističkoj, revolucionarnoj smeni vlasti i zasnivanju samoupravljanja u uslovima negacije staljinističke doktrine i prakse. Zar se uopšte Jugoslavija može lišiti sadržaja i supstancijalnih vidova življenja svojih naroda i pretvoriti samo u „državni okvir“, neku „državnu ljušturu“, puki „državni omotač“, jednom rečju, bez naroda i narodnosti, koji i prihvataju njeno postojanje na osnovu uverljivih istorijskih i državnih razloga i interesa (odbrambenih, ekonomskih, duhovnih, etničke bliskosti, itd.). Svaki nacionalni interes u Jugoslaviji ne mora, međutim, odgovarati drugim nacionalnim interesima, pa se može sukobljavati i sa opštejugoslovenskim interesom, kako ga vidi većina tih naroda. Zar je potrebno, a izgleda da jeste, dokazivati da smene internog poretka, pojava na sceni drukčijih idruštveno-političkih činilaca, ne oduzima legalnost da se istorija ovoga doba prati kao istorija Jugoslavije. Jugoslavija postoji kao kontinuitet ideje o državi, kao kontinuitet zajednice naroda, kao povezanost sudbine etnički bliskih naroda u našem uznemirenom veku, kao istorijski tok svesti o zajedničkom življenju,

za neke sa negativnim predznakom u pojedinim fazama života, ili pozitivnim za druge, što je uobičajena dijalektika politike, života i istorije.

Opštejugoslovenski pristup procesima od 1918. do našeg vremena ne ignoriše nego pretpostavlja da praćenje procesa emancipacije nacionalne svesti, samoupravno-demokratskog razvoja, ekonomskog savlađivanja zaostajanja i njihovog produbljivanja na komparativnoj ravni cele zajednice, kao i ostvarivanja socijalne pravde u uslovima apsolutne odgovornosti Komunističke partije (SKJ) za društveni razvitak. Svaki pogled iz uske nacionalne osmatračnice zamagljuje naše vidike i slabi udružene napore o tumačenju prošlosti, zapravo vodi njenoj modernizaciji.

Za nas država nije nikakav apsolut, ali nije ni nacija samo za sebe uzeto. Ako je samoupravna transformacija jugoslovenskog društva, kao proglašeni sinonim ljudske emancipacije, daleko čoveka, naš vrhovni ideal, onda se njegov slom jednako sagledava i u „centralističkoj“ i u nacionalno podeljenoj Jugoslaviji. Čovek i narodi nisu ništa dobili, i nisu se oslobodili ropstva, ako su integrisani oko svojih nacija u kojima vladaju državnoapsolutističke birokratske oligarhije. Naša prezentacija zajedničke prošlosti i u ovoj zbirci težila je da da ovu projekciju, a ne da apsolutizira državu.

Naš pogled na Jugoslaviju i odmeravanje društvenih i nacionalnih snaga prema ovoj okvirnoj kategoriji uslovljen je saznanjem istoričara da je reč o jednoj opštoj istorijskoj kategoriji koja je nezamenjiva sa egzistencijalnog stanovišta svih naših naroda. Unutar te zajednice (državne), ili u okviru nacionalnih individualiteta koji je sačinjavaju, merilo je — stepen oslobođenja i put produbljivanja procesa, konzervativnih ili progresivnih. Naša kritika separatizma i antijugoslovenskih pojava izraz je istorijskog iskustva da su snage dezintegracije bile uvek povezane sa onim spoljnim snagama koje nisu nikada ništa dobro želele svim jugoslovenskim narodima, bez razlike, pa bilo da je reč o revizionističkim silama, fašističkim zemljama ili „crnoj internacionali“. Nije bitno samo to što mi posmatramo buržoaske snage na sceni i njihov odnos prema vitalnim i egzistencijalnim pitanjima jugoslovenskog društva, već i činjenica da smo uvek davali prednost progresivnim pokretima i snagama budućnosti, svesni istovremeno i njihovih razvojnih slabosti.

Počivajući na antiunitarističkoj i antiseparatističkoj osnovi, naša knjiga nigde ne identifikuje cele narode sa separatističkim snagama, čak i kada je u pitanju Kosovo, ali mi nismo želeli ni da upadnemo u onu nacionalističko-birokratsku zamku da sve zahteve za jedinstvom i bratstvom, za jugoslovenstvom, tumačimo kao unitarizam. Takvim shvatanjima hrane se već decenijama najveći neprijatelji ove zemlje. Sve koncepcije inacionalno čistih država u drugom svetskom ratu na ovom prostoru bile su antijugoslovenske i retrogradne pojave, kontrarevolucija par excellence pod nacionalističkim barjacima. U ime nacionalne samobitnosti i kosovska kontrarevolucija stavlja na ispit našu jugoslovensku zajednicu već skoro celu deceniju. Tipičan primer gde se jedan birokratsko nacionalni interes ne slaže sa većim delom drugih nacionalnih interesa u Jugoslaviji. Privremena pojava političke hegemonije jeftine nacionalne buržoazije i birokratije u Jugoslaviji toliko je rabljena u našoj savremenoj istoriji da je dobila već iracionalne raz-

mere i pod njenim velom neslučeno su se razvijali drugi nacionalizmi, ugrožavajući istorijski uslovljenu celinu jugoslovenske zajednice.

Da li smo mi relativizirali kraljevinu Jugoslaviju, „centralizam i hegemonizam“, kao istorijski nesumnjivu činjenicu, sto nam je pri-govarao jedan broj kritičara?

S više opštih kritičkih ocena i apriornih rezervi, a malo ubed-ljivih i argumentovanih primera, uzetih katedarski, izdvojeno iz kon-teksta, bez prožimanja i uvida u beleške i dokumente, te njihov kon-tinuitet i celinu, neki kritičari su pokušavali, u stvari, dovesti u pita-nje ocenu priređivača o Kraljevini Jugoslaviji. Izložićemo te opšte kritičke primedbe. „Čini se da su priređivači te zbirke, kao autori, ipak zaobišli neke prilično bitne odnose za procjenu ukupnoga društvenog i povijesnog procesa u staroj Jugoslaviji.“ „Uz to bi se općenito moglo primijetiti kako su neke strane u političkom životu stare Jugoslavije takvim pristupom autora dotle relativizirane da su centralizam i unita-rizam, održavani hegemonijom vladajućih snaga u državi, spuštene na znatno nižu razinu relevantnosti od dosadašnjih ocjena u našoj histo-riografiji ovih dominantnih odnosa u društvenom i političkom životu Jugoslavije.“ Posle iznošenja konkretnih primera i pokušaja njihovih obrazloženja u smislu iznetih opštih ocena na koje ćemo se i ovom prilikom osvrnuti, nastojeći da pokažemo koliko su ona promašena, pre-naglašena i izolovano uzeta, sledi generalni zaključak o ovom delu te-matske zbirke. „Što se tiče sagledavanja ukupnoga povijesnog procesa u staroj buržoaskoj Jugoslaviji“, stoji u jednom takvom zaključku, „mo-že se na kraju konstatirati da autori u svojoj zbirci ne daju realnu sliku njezinih ukupnih društvenih i političkih odnosa, a naročito domi-nantnog političkog odnosa koji se izražavao u centralističkom i hege-monističkom sistemu. Njihova naracija kojom nam predočavaju te od-nose zato ne izražava sasvim objektivno realne društvene i političke procese. Do toga je po mojoj ocjeni došlo ponajprije zbog toga što neki karakteristični odnosi, u društvenom i političkom životu stare Jugosla-vije, koje sam već spomenuo, u sagledavanju ukupnog povijesnog procesa nisu uzeti u obzir, dok su drugi tako relativizirani da više ne daju pravu sliku onih odnosa iz kojih su proizilazile osnovne političke suprotnosti u jugoslovenskoj državi 11918—1941.“

Mislimo da je kritičar sa ovakvim stavovima pogrešno prišao ovoj tematskoj zbirci, izdvajanjem tekstova i „naracije“, odnosno „au-torskog“ pristupa, gubeći iz vida da oni čine jedinstvo, te da se mogu procenjivati samo integralno, čak sa težištem na sadržaju prezentira-nih dokumenata. Dokumenti, koji su izneti u odgovarajućim tematsko-hronološkim sklopovima, sami za sebe govore o suštini vladavine, obli-čima represivnog sistema, kategorijama stanovništva koje on pogađa, militarističkom faktoru vlasti itd., u pojedinim fazama društveno-poli-tičkog razvitka Kraljevine Jugoslavije. Dno što kritičar naziva „reinter-pretacijom“, „relativizacijom“ istorijske stvarnosti, nije ništa drugo do pokušaj objektivizacije te stvarnosti na osnovu saznanja istorijske na-uke.

O istoriji građanskog društva Kraljevine Jugoslavije dala je svoju ocenu istorija kao tok, a delimično i istorijska nauka. Pod uticajem svežih uticaja tek završenih političkih borbi i rata ove ocene imale su¹ previše tragova normativne ideologizacije i pragmatističkih dnevnih ocena, iz kojih su izvirale ocene kao o „tamnici naroda“, i si. Istorijska ocena duguje da, ne skrivajući ni jednu stranu negativnog razvitka,

kaže istorijsku istinu o ovom kratkom razdoblju jugoslovenske istorije nabijenom političkim, socijalnim i nacionalnim protivurečnostima koje je razrešila jugoslovenska revolucija 1941—1945. godine. Da li će ona to izvesti u simplicističkom vidu totalne negacije ili ukazivanjem na objektivne uslovljenosti ovih pojava i nemogućnosti građanske klase da ih prevaziđe na osnovu svoje ideologije i politike, stvar je nepristrasnog i hladnog pristupa koji ne isključuje progresivno idejno opredeljenje istraživača. Na mnogo mesta u ovom delu knjige (1918—1941), kao što pokazuju objavljeni dokumenti, neosporno je da se nacionalizam iskazivao u svom unitarističkom i separatističkom vidu, i da kao priređivači nismo štedeli prostor da prikazemo i jednu i drugu varijantu nacionalističkih zaslepljenosti i klasnih interesa koji su stajali iza njih.

Politička dominacija srpskog građanstva do 1939. godine, dok nije došlo do sporazuma dveju „osnovnih“ buržoazija nije skrivana, niti je mogla biti (skrivana, jer je dovoljno bila očigledna, zajedno sa svojim separatističkim antipodom koji je karakterističan od osnivanja jedinstvene države, iako je dobijao sve šire i opasnije razmere sa agresijom fašističkih država. Srpska politička dominacija je prikazivana preko dokumentacije i komentara, budući oličena u vlasti, upravi, vojsci. Pri tome se ne gubi iz vida ni participacija tzv. integralnih Jugoslovena među drugim narodima, pa ni Hrvatske seljačke stranke jedno vreme. Ako je u pitanju postupak koji se može nazvati „relativizacijom“, onda se ima u vidu sagledavanje i uvažavanje nesumnjivih pojava da je jugoslovenska građanska država trajala jako kratko; da je međunarodno priznata sa zakašnjenjem, da su na njenim granicama, sve do razgraničenja sa Albanijom 1921—1922. vladali nemiri; da se nalazila pod pritiskom velike jadranske sile — Italije i revizionističkih država Bugarske i Mađarske (misli se na upadanje komita kojih je u Makedoniji jedno vreme bilo na hiljade, a da ne govorimo o „kačacima“ iz susedne Albanije); da se zemlja našla u agrarnoj krizi od početka 1926. godine i da ju je sa zakašnjenjem pogodila svetska ekonomska kriza strahovitih razmera; svet se od 1935. nalazio na pragu svetskog rata, čije reperkusije nisu mogle da zaobiđu ni ovu balkansku zemlju, pogotovu od početka drugog svetskog rata, 1939. godine. Svim rečenim se vladajuća buržoazija ne opravdava i ne može opravdati, ali se mora istaći društveno-ekonomski i međunarodni kontekst te vladavine. Mi smo u „naraciji“ tek ukazali na to da politička dominacija nije značila i ekonomsku prevlast srpskog građanstva, jer je opštepoznato gde se nalazilo središte finansijskog kapitala.

Objavljeni dokumenti istovremeno ukazuju da je ova srpska politička dominacija ostvarivana u zajednici sa delom hrvatskih građanskih snaga u periodu pre i za vreme diktature, a i posle nje. Ali ni celokupno srpsko građanstvo, a da ne govorimo o narodu koji je jednako bio eksploatisan kao i ostali narodi koji nisu imali nacionalnu ravnopravnost, nije delilo poglede i koncepcije vrha svoje vladajuće klase, o čemu govore i suprotni pogledi S. Protića, Ljube Stojanovića, Dragoljuba (Jovanovića i drugih. Konstatovati ove stvari ne znači baviti se „relativizacijom“ već saopštavati objektivno utvrđene istorijske činjenice i težiti sagledavanju celovite istine. Iz dokumenata i naših komentara takođe se vidi da u procesu sazrevanja krize građanskog društva dolazi sve više do kompromitacije vladajućih snaga i njihovog koncepta vladavine, što se izražava i u pojavi demokratske iverice, osipanju sta-

rih građanskih partija i snaženju narodnofrontovskih tendencija. Na slične pojave, naročito posle 1939, ukazivali smo i u okviru, do juče kompaktnog, hrvatskog nacionalnog fronta.

Tvrđnja kritičara naše zbirke da bi se „općenito moglo primjetiti kako su neke strane u političkom životu stare Jugoslavije" našim „pristupom" relativizirane, u najmanju ruku je proizvoljna ili, pak, zasnovana na jednostranostima u istoriografiji i publicistici (tipa Z. Kulundžića, R. Bičanića i si.). Želimo da konstatujemo da problem političke hegemonije velikosrpske buržoazije u Jugoslaviji do 1939. nije sporna činjenica, ali su ostala i dalje neobrađena pitanja ekonomskog i kulturnog razvitka i drugih tema (vojska, fiskalni sistem, unifikacija zakonodavstva i si.) značajnih takođe za preciznije definisanje obima i efekta pomenutog hegemonizma. Međutim, više nas je od ove „opšte" primedbe začudila jedna od sledećih tvrdnji: „U skladu su s takvim pristupom autora i neke njihove ocjene koje se tiču pojedinih događaja iz povijesti stare jugoslovenske države, odnosno događaja koji prethode njezinom stvaranju \. XII 1918. Oni se, pri povijesnoj valorizaciji, često prosuđuju s pozitivnim ili negativnim naznakama s obzirom na njihov manji ili veći otklon od dominantnog političkog odnosa što su ga uspostavile vladajuće snage u državi, tj. s obzirom na centralistički sistem iza kojeg su zapravo stajale njihove hegemonističke tendencije i interesi. Pri tome treba posebno voditi računa o tome da je centralizam ipak najviše bio u funkciji velikosrpske hegemonije." Moramo reći odmah da je ovo što se našeg rada tiče, gola konstrukcija, jer je upravo čitav naš dokumentacioni i komentarski tekst od 1914. do 1941. do kraja u funkciji tumačenja problema hegemonije, ali ne u smislu političkih parola i apriorističkih osuda, već u sklopu stvarnog istorijskog toka i savremenih rezultata naše istoriografije.

Naš, nešto opširniji, osvrt na kritičke primedbe na prikaz istorije Kraljevine Jugoslavije u prvom izdanju ove zbirke, ne znači da ih je bilo samo na tu tematiku. Bilo je i drugih umesnih i značajnih primedbi i sugestija i na ostale periode koje smo obradili. Sve one koje su bile naučno i stručno utemeljene prihvatili smo i uneli u novo izdanje, pri čemu smo ipak najstrože sudije bili sami. Znatan deo nove građe i novih tumačenja dopunjava drugo izdanje love naše zbirke.

Svesni svih istoriografskih i izvornih, a naravno i prostornih ograničenosti ove zbirke, nismo odustali od namere da jje predamo javnosti u novom dopunjenom i prerađenom izdanju, znajući da je, praktično, reč još uvek o zaoravanju prve brazde, da ona može podstaknuti da se objavljuvanju i sakupljanju građe u nas posveti veći značaj, i da u najopštijim linijama ona ipak doprinosi Sagledavanju ukupnog razvitka Jugoslavije. Uvek postoji krupan razlog za njenu novu pojavu: sazrele su mlade generacije koje nemaju ni najopštiju predstavu lo događajima koji se prikazuju i obrađuju u ovoj zbirci, a koje naprosto žele i zahtevaju da saznaju šta je prethodilo i uslovljavalo društveno-ekonomske i moralne krize jugoslovenskog društva, kao i ovu savremenu. Priredi-
^ na istovremeno uvereni da razvoj istoriografije o najnovijem razdoblju moraju poneti sadašnje i buduće generacije istoričara i da će se
k na njihovim zajedničkim rezultatima, različitosti shvatanja i interpretacija, uobličavati trajnija i temeljnija slika naše istorijske epohe.